

ФАЛЬКЛАРЫСТЫКА

*Іна Швед**Брэст*

**Белы колер як сродак міфалагізацыі жывёл
у традыцыйнай карціне свету беларусаў**

Прыкмета “белы” належыць да катэгорый, якія адыгрываюць у традыцыйнай карціне свету беларусаў (ды іншых народаў) ролю важных класіфікатараў, усталёўваюць семантычныя карэляцыі сімвалаў, што ўваходзяць у розныя культурныя коды (зааморфны, раслінны, рэчыўны, прадметны, касмаграфічны і інш.). У традыцыйнай карціне свету беларусаў прыкмета “белы” рэлевантная для значнага кола носьбітаў (сярод іх шырока прадстаўлены магічныя аб’екты, уздзеянне якіх магло быць як спрыяльным, так і адмоўным): жывёл, раслін, рэчываў, ландшафтных рэалій, артэфактаў, тагасветных, у тым ліку нулеморфных, істот (пераважна тых, што паходзяць ад душ памерлых, як русалка, дамавік) і інш. Сярод вызначаных носьбітаў названай колеравай прыкметы пераважаюць тыя, што займаюць высокія пазіцыі ў архаічнай іерархіі элементаў карціны свету: яйка, бяроза, ліпа, лён, малако, мука, цукар, сыр, снег, лебедзь, гарнастай, рукі, твар і інш. У беларускіх традыцыйных параўнаннях белы колер з’яўляецца стэрэатыпным для свету, сонца, ліпы, яблыні, свінога цела (свінні), засланкі, малака, гліны, лебедзя, мельніка, мукі, сыру, яйка, наміткі, палатна, паперы, печы, смерці, смятаны, снега, сцяны. Характэрна, што прыродны белы колер прыпісваецца шэрагу жывёл у найархаічнейшых дыялагічных загадках тыпу *А хто ж белы ды не бялючы? // А хто чорны ды не чэрнючы? // А хто рабы ды не раблячы?* (лебедзь, воран, дзяцел)¹.

¹ *Балады*. У 2 кн., уклад. Л. М. Салавей, Т. А. Дубкова, Мінск 1977, кн. 1, с. 652.

Пазітыўна ацэнены белы колер міфалагічна асацыюецца з жыццёвай сілай, вытворчай патэнцыяй, якая знаходзіцца ў яйку, малаце і мужчынскім семени, і суадносіцца з кардынальнымі канцэптамі пачатку (што выразна выяўлена ў ініцыяцыйных, прадудыравальных і ачышчальных рытуалах). Разам з тым на міфалагічным узроўні беламу колеру можа надавацца семантыка пустаты, безжыццёвасці, бесцялеснасці, што адсылае да канцэптаў “смерць” і “нецнатлівасць” (у вясельным абрадзе). Белы абазначае нараджэнне новага і адначасова растварэнне, знікненне старога. Прыкмета “белы” выконвае азначную ролю, вызначае чалавека ў яго біялагічным, сацыяльным, рытуальным статусах, а таксама характарызуе прастору і час. Часта сустракаецца белы колер у партрэтных і іншых апісаннях удзельнікаў вяселля, радзінна-хрэсьбінных і пахавальных абрадаў, персанажаў былічак, паданняў, легендаў і казак. У сімвалічнай сферы карэляцыя ‘белы’ – ‘чорны’ (‘светлы’ – ‘цёмны’) можа ўваходзіць у эквівалентны рад з парамі ‘добры’ – ‘дрэнны’, ‘мужчынскі’ – ‘жаночы’, ‘жывы’ – ‘памерлы’. У выпадку суаднесенасці паводле прыкметы ‘белы’ – ‘не-белы’ белы колер, матываваны прыкметай ‘ясны, светлы, чысты’, можа абазначаць сакральную вызначанасць, святасць, царскі статус, дабро, поспех, дзень, святло, плоднасць (часта – у яе аграрным аспекце), сваё, свойскае, жывое. Белы ў шматлікіх кантэкстах карэлюе з шырока зразумелым значэннем чысціні, якая, паводле Р. Кайуа, – гэта адначасова здароўе, фізічная сіла, смеласць, шанцаванне, даўгалецце, спрыт, багацце, шчасце, святасць². Калі сімволіка белага колеру вызначаецца яго асацыяцыяй з пустатой, бесцялеснасцю, смерцю, ён функцыянуе ў аднолькавых абрадавых сітуацыях і міфапаэтычных кантэкстах з чорным, сінім і жоўтым колерамі і можа ўтвараць апазіцыйныя адносіны з чырвоным колерам. Між тым усе гэтыя колеры могуць выступаць прыкметай не-чалавечай (часта дэманічнай) прыроды разнастайных персанажаў і фігураваць у каляндарных і сямейных абрадах з пераапрапаннем³. Якія ж элементы сімвалічнага поля прыкметы “белы” актуалізуюцца ў кантэксце міфалагізацыі і сімвалізацыі жывёл у традыцыйнай карціне свету беларусаў?

“Белы”, асацыяваны з пустатой і смерцю, у традыцыйнай карціне свету беларусаў і іншых славян маркіруе тагасветных істот, якія згубі-

² Р. Кайуа, *Миф и человек. Человек и сакральное*; пер. с фр. С. Н. Зенкина, Москва 2003, с. 183.

³ Падрабязней пра гэта гл.: І. А. Швед, *Міфалогія колеру ў беларускай традыцыйнай духоўнай культуры*, Брэст 2011.

лі цялеснасць, таму прывіды, у тым ліку ў выглядзе жывёл, уяўляюцца белымі. Яшчэ і сёння інфарманты апавядаюць пра белых прывідаў-коней (з іх дваістай прыродай і медыятыўнай сімволікай), якія прадказваюць (ці прыносяць) бяду, смерць. Пры гэтым белы і шэры колеры могуць утвараць узаемадапаўняльную сімвалічную пару. Так, жанчына ўспамінае, як яе сын быў збіты ў бойцы перад клубам, да таго ж за ўдзел у бойцы яго забралі ў турму. У тую трагічную ноч маці дзяжурыла ў бальніцы і раптоўна ёй захачелася схадзіць дахаты: *Ну вышла я з бальніцы, бачу, не, сначала чую вецер сильны, і бачу коні белые, з тумана зробленные ці з дыму, ка мне надвігаюцца. А коні метраў четыры! Ближэ-блжэ, глежу – серые, я да дверэй прыжалася і стаю. Прашлі па дарогі міма. У мене аж мурашкі пабеглі па кожы. Я і не пашла дадому... А ўтром узнала, што с Толіком случылося. Бяда, бяда, бяда...* [Скрыгалаў Мазырскага р-на]⁴. У такіх кантэкстах белыя коні, звязаныя з тым светам, трактуюцца як дэманічныя істоты.

Белы конь, як адзначаў У. Пропп, невыпадкова калі-нікалі названы нябачным. *Паўсюль, дзе конь адыгрывае культавую ролю, ён заўсёды белы*⁵. Паводле старажытнага сведчання ў “Дзеяннях датчан” Саксона Граматыка (XII ст.), белы конь бога Свентавіта ўначы змагаўся з ворагам і вяртаўся цёмным ад гразі. Белы (залаты) конь лічыўся атрыбутам Госпада Бога, св. Юрыя ва ўсходнеславянскай і польскай традыцыях. У беларускіх замовах гаворыцца, што на белым кані ездзіць сам Бог, а таксама Адам *па мёртвым цялам*⁶. Белы конь можа ўваходзіць у пералік тых цудоўных коней, на якіх рухаецца сонца. Так, паводле рэдкага сведчання з Мазыршчыны, на Купалле сонца выязджае на трох конях – белым, чорным і срэбраным⁷. Белы конь і вершнік фігуруюць як праціўнікі змея, злых сіл і хвароб у фальклоры і іншых формах культуры (згадаем ікону “Цуда Георгія аб зміе”⁸). Белы конь ва

⁴ У працы выкарыстаны матэрыялы архіва вучэбнай фальклорна-краязнаўчай лабараторыі УА “БрДУ імя А. С. Пушкіна”, якія сабраны ў выніку палявых даследаванняў, праведзеных аўтарам гэтай працы, студэнтамі і выкладчыкамі БрДУ на працягу 1993–2011 гг. па праграме, спецыяльна распрацаванай аўтарам дадзенай работы. Гэтыя матэрыялы прыводзяцца далей без указання на тое, што яны захоўваюцца ў названым архіве.

⁵ В. Я. Пропп, *Исторические корни волшебной сказки*, Ленинград 1986, с. 175.

⁶ *Замоўі*, уклад. У. А. Васілевіч, Л. М. Салавей, Мінск 2009, с. 23, 379.

⁷ Я. Есіс, *Рытуальна-магічны комплекс купальскага сонца (фальклорна-этнаграфічныя матэрыялы Мазыршчыны)*, (в:) *Фалькларыстычныя даследаванні. Кантэкст. Тыпалогія. Сувязі*. Зб. арт., Мінск 2008, вып. 5, с. 162.

⁸ В. Я. Петрухин, *Конь*, (в:) *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. В 5 т., Москва 1999, т. 2: Д–К (Крошки), с. 591.

ўсходнеславянскай і балгарскай традыцыях – атрыбут Іллі, які ездзіць па небе на калясніцы. Паводле беларускіх вусна-паэтычных і міфалагічных тэкстаў, вершнікамі белых (як і чорных) коней з’яўляюцца тагасветныя істоты, якія персаніфікуюць каляндарныя святы, у прыватнасці св. Юрый, Каляда (*На куццю пакладзеш сена ў куточак, і заўсёды дзецям казалі: Будуць Коляды ехаць на белых коніках, на чорных коніках, будуць сена есць⁹; Більё коб нэ вэшолы, бо Юрэй на белых конюх будэ іхоты і поб’е¹⁰*). У зімовых песнях колеравымі характарыстыкамі коней-медыятараў, на якіх едуць у чалавечы свет сакральныя госці, з’яўляюцца элементы трыяды “чорны – белы – сівы”: *Да будзе к нам ехаць а тры празнічкі: // Первы празнічак – свято раждзяство, // Другі празнічак – свято васілле, // Трэці празнічак – свято кишчэннейка, // Раждзяство едзіць на вароным кані, // Васілле едзіць на белым кані, // Кишчэннейка едзіць на сівай кабылі¹¹*.

Выбар масці коней, на якіх рухаюцца поры года, паводле заўвагі А. Беразовіч, матываваны дамінантным колерам у прыродзе ў адпаведны сезон; гнядая (чырвона-карычневая) кабыла восені, верагодна, адлюстроўвае зрокавыя ўражанні ад барвовай лістоты дрэў і апусцелых палёў; сівы (белы) конь асацыюецца з колерам снегу; аб плямістай (рабой) масці кабылы зімы У. Даль піша: *гразь і снег¹². Вобраз каня – сродак спасціжэння абстрактнага ўяўлення пра рух часу праз канкрэтную прасторавую сімваліку, гэта ўвасабленне ідэі дынамікі, перамены, метамарфозы, нятай гэта чаргаванне светлага і цёмнага часу сутак, змена сезонаў ці змены ў надвор’і¹³*. Адзначым, што істотнымі з’яўляюцца колеравыя апазіцыі адносна зааморфных персанажаў у міфаметэаралагічных уяўленнях балканскіх славян: *душы некаторых людзей, пакінуўшы цела, выпраўляюцца процістаяць тым, хто ў выглядзе быка стаіць на чале градавых хмар... У Чарнагорыі (Грбле) такі чалавек... прыняў вобраз беллага вала і вёў барацьбу з Італьянцам, які ў выглядзе чорнага быка кіраваў градавай хмарай... У Сіньскай краіне... яны таксама змагаліся між сабой як быкі чорныя і белыя...¹⁴*

⁹ *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў*. У 6 т., Мінск 2006, т. 3: *Гродзенскае Панямонне*. У 2 кн., кн. 1, с. 32.

¹⁰ *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў*. У 6 т., Мінск 2008, т. 4: *Брэсцкае Палессе*. У 2 кн., кн. 1, с. 127.

¹¹ *Зімовыя песні: Калядкі і шчадроўкі*, уклад. А. І. Гурскага, З. Я. Мажэйкі, Мінск 1975, с. 229–230.

¹² Е. Л. Березович, *Язык и традиционная культура*, Москва 2007, с. 308.

¹³ Там жа, с. 308.

¹⁴ А. Ф. Журавлев, *Язык и миф. Лингвистический комментарий к труду А. Н. Афанасьева “Поэтические воззрения славян на природу”*, Москва 2005, с. 330.

У сувязі са сказаным характэрнае выкарыстанне белых жывёл у магічных практыках утаймавання стыхій. У якасці прыкладу прывядзём уяўленне беларусаў, што пажар ад перуна можна тушыць малаком менавіта белай каровы¹⁵ – малако (белае ад белай жывёлы) знакава набліжанае да вільгаці верхняга і ніжняга светаў і проціпастаўленае стыхіі агню. Воўну белай авечкі беларусы выкарыстоўваюць для адшукання крыніцы: пасля захаду сонца кладуць на голай зямлі, у прызначаным месцы жменю воўны з белай авечкі і накрываюць новым гліняным гладышом. Калі заўтра на досвітку на воўне з’явіцца раса, гэта будзе надзейнае пацвярджэнне, што крыніца – тут, калі ж воўна будзе сухая, тады шукаюць у іншым месцы, часцей у радыусе некалькіх (ці некалькіх дзiesiąткаў) крокаў¹⁶. Белыя авечкі асацыяваліся з вільгацю ва ўяўленнях розных славянскіх народаў (параўнаем заходне-сербскія адгонныя заклінанні, у якіх да хмар, што неслі дождж і град, звярталіся як да белых авечак, ды назвы аблокаў у рускіх – “барашкі”, балгараў – “авечкі Іллі-прарока”, палескія вераванні, што белыя авечкі, пабачаныя ў сне, вяшчваюць снег)¹⁷.

Са снегам асацыяваліся не толькі белыя авечкі, але і іншыя жывёлы белай афарбоўкі, што адлюстравалася ў беларускіх народных тлумачэннях сноў, метэаралагічных прыкметах. Так, лічылася, што калі прысніцца белы конь – хораша/снег; бачыць у сне белых гусей – на снег¹⁸. (Дарэчы, вобраз гуся (белага) у загадках мадэліруецца праз адсылку да вобраза снегу: *Білы як сніг, надувса як міх, гогочэ, рогочэ* [Моладава Іванаўскага р-на]). У прыкметах, павер’ях і загадках проціпастаўляюцца жывёлы, маркіраваныя чорным і белым колерамі, як дождж – сонечнаму, пагоднаму надвор’ю ці як ноч – дню. У гэтых адносінах заслугоўваюць увагі метэаралагічнае павер’е (*Чорная карова ўперадзе статка ідзе – будзець дождж; светлая карова ўперадзе статка – будзіць пагода*¹⁹), загадка: *Чорна карова ўвесь свет збарола, бела ўстала – увесь свет падымала. – Ноч, дзень*²⁰ і інш. У беларускіх і рускіх чарадзейных казках белы як элемент універсальнай

¹⁵ *Зямля стаіць пасярод свету... Беларускае народныя прыкметы і павер’і*. У 3 кн., уклад. У. Васілевіча, Мінск 1996, кн. 1, с. 500.

¹⁶ Там жа, с. 531.

¹⁷ О. В. Белова, С. П. Бушкевич, *Овца*, (в:) *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. В 5 т., Москва 2004, т. 3: К–П, с. 502–503.

¹⁸ *Зямная дарога ў вырай: Беларускае народныя прыкметы і павер’і*. У 3 кн., уклад. У. Васілевіча, Мінск 1996–1999, кн. 3, 1999, с. 425, 432.

¹⁹ *Зямля стаіць пасярод свету...*, с. 190.

²⁰ *Загадкі*, склад. М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі, Мінск 2004, с. 55.

колеравай трыяды выконвае важную класіфікацыйную функцыю і сімвалічна асацыюецца з днём: белы вершнік – ясны дзень, чырвоны вершнік – чырвонае сонца, чорны вершнік – увасабленне ночы²¹. У адной з казак апавядаецца: *Етаў белы чалавек, увесь у белае апрануты, на белым кані, у белым вазку, і белы сабака за возам бег...* і так паступова – пра чорнага чалавека і пра чырвонага²². У прыкметах жывёлы белай афарбоўкі могуць таксама асацыявацца з прадуктамі земляробства і жывёлагадоўлі. Так, сувязь белых насякомых з малаком выразна акцэнтаваная ў наратывах тыпу *З’яўленне вясною вялікай колькасці белых “мятлікаў” (матылькоў) паказвае на малочны дастатак у наступнае лета; Калі першымі з’являцца белыя матылі (бабкі), то будзе малочны год, а калі жоўтыя – то мядовы²³*. Белыя матылі могуць асацыявацца з белым хлебом: *Калі ўвесну першы раз убачыш белага матыля – белы хлеб будзеш есці²⁴*. Белая рыба ў народных тлумачэннях сноў абазначае серабро (бачыць у сне белую рыбу – атрымліваць срэбраныя грошы; выгода, прыбытак у доме²⁵). У такіх кантэкстах прыкмета “белы” выступае асновай разнастайных перакадзіровак і стварэння парадыгматычных і сінтагматычных радоў зааморфных і іншых сімвалаў. Тое ж датычыцца функцыянавання названай прыкметы ў загадках тыпу *По синему морю белые гуси плывут. – Облака [Брэст]; У сінім мяшочку шмат белых парасят. – Неба і зоры²⁶* і інш.

Існавалі ўяўленні, што набышце свойскімі жывёламі белай афарбоўкі можна забяспечыць магічным шляхам. Так, гаспадыня, калі рабіла квактусе гнездо і садзіла яе, увесь час заставалася ў белай (чыстай) вопратцы – каб куркі вывеліся белыя²⁷. Верылі таксама, што колер валасоў гаспадара павінен адпавядаць масці жывёлы: чарняваму чалавеку нельга заводзіць коней, кароў, авечак і іншых жывёл белай масці, бо ліхія людзі і звяры будуць зводзіць іх, не будзе весціся статак (*у каго чорныя валасы, таму няможна трымаць белага гаўяда, коней ці авец – бо не будзе весціся гэты статак²⁸*). Паводле шэрагу наратываў, знахары раяць купляць свойскіх жывёл толькі пэўнай масці, каб добра

²¹ В. Я. Петрухин, *Конь...*, с. 591.

²² Цыт. па: *Замовы*, уклад. У. А. Васілевіч, Л. М. Салавей, с. 11.

²³ *Зямля стаіць пасярод свету...*, с. 147, 234.

²⁴ Там жа, с. 234.

²⁵ *Зямная дарога ў вырай...*, с. 436.

²⁶ *Загадкі*, с. 26.

²⁷ *Зямля стаіць пасярод свету...*, с. 420.

²⁸ Там жа, с. 484.

вяліся і не баяліся сурокаў. Апавядаюць, да прыкладу, што калі перасталі весціся каровы, гаспадары па парадзе знахара разабралі хлёў і ў кутку знайшлі чары. *Дзед гаварыў, каб у наступны раз паехалі на базар і купілі карову чорна з белым, і больш ніякай... і з таго часу тая карова засталася, і ад яе цялушкі пайшлі*²⁹. Паводле некаторых уяўленняў, колер прадмета, пры дапамозе якога “напускаюцца чары” на жывёлу, павінен адпавядаць масці гэтай жывёлы. Апавядалі, што пад хлевам “шчараванай” каровы знахар знайшоў *клубок з дванаццаці стужак, усе разных цвятоў. Эта каб дванаццаць кароў у нас змянілася – і чорныя стужкі, і рабыя, і белыя – усякія. Во як начаравалі нам*³⁰.

Цікава адзначыць, што прыкмета “белы” (як і “чорны”, а таксама “белы з чорным”) далучае прадстаўнікоў жывёльнага свету да асаблівага “міфалагічнага класа”, дыстанцыюе іх ад жывёл “звычайнай” афарбоўкі, указвае на адхіленне ад нормы, ператвараецца ў своеасаблівы ярлык жывёл – “цароў” над сваімі родзічамі. У сферы дзікай прыроды белы воўк – “цар” над усімі ваўкамі, лясны “цар”; белая змяя – “царыца” змей і да т.п. Белым колерам могуць маркіравацца пэўныя часткі цела і атрыбуты жывёлы, якія ўказваюць на яе “царскі” статус, да прыкладу, рожкі ці карона ў змяі: *А я ў прошлым гаду ўстрэціла, нікагда ў жыцці такую змяю ня відзела... Длінная, чорная, красівая такая... І карона на галаве, белая карона на галаве!.. А то ў яе белая карона, іменна ня ушкі, а вот так вот карона белая*³¹. Паводле павер’яў розных народаў свету, жывёлы (тыгры, алені, зайцы, змеі), якія пражылі на свеце сотні гадоў, змяняюць свой колер на белы (згадаем карэляцыю “белы – сівы”).

У шэрагу наратываў белы колер выступае адзінай істотнай прыкметай у ідэнтыфікацыі зааморфнага персанажа як дэманалагічнага, да прыкладу, паводле белага (у варыянтах – чорнага) колеру можна распазнаць у баране, сустрэтым на дарозе, нячысціка. Былічкі пра барана (у тым ліку белага) як іпастась нячыстай сілы вядомы ўсходнім і заходнім славянам. Тагасветная прырода белага барана выяўлена ў аповедах пра тое, што ў выглядзе гэтай жывёлы можа паказвацца т. зв. “жывы” клад: *Прадзед твой ішоў па дароге і там на крыжах, дзе бралі*

²⁹ *Полацкі этнаграфічны зборнік*, уклад. У. А. Лобач, вып. 2: *Народная проза беларусаў Падзвіння*. У 2 ч., ч. 2. Наваполацк 2011, с. 16.

³⁰ Там жа, с. 17.

³¹ *Полацкі этнаграфічны зборнік*, уклад. У. А. Лобач, вып. 2: *Народная проза беларусаў Падзвіння*. У 2 ч., ч. 1. Наваполацк 2011, с. 80.

пясок, баранька выскачыў, беленькій. Но ён жа яго не ўдарыў. Прадзед яму: “Шурачка, Шурачка...” А той: “Шурачка, Шурачка!” Тры разы паўтарыў і ушоў. Ну, вот, если б палка якая была, стукнуў, можа золата б і выхадзіла...³² (Узгадаем тут, што семантыка аўчыны абумовіла функцыянаванне барана ў рытуальна-магічных практыках першага дня, пачатку цыкла як сімвала багацця). Белыя авечкі, бараны звязваюцца міфапаэтычным мысленнем з культам продкаў і, паводле шэрагу наратываў, увасабляюць душы памерлых, паказваюцца людзям як здані, якія сваім локусам маюць могілкі, да прыкладу: [Цёшча] аднажды, гаворыць, ішла к гэтаму кладбішчу: прыбліжаюся, і вот, гаворыць, віжу выходзяць з гэтага кладбішча, выбягаіць цэлая стада белых авечак, белых. Я, – гаворыць, – Госпадзі, адкуль тут гэтыя авечкі з’явіліся? Я, – гаворыць, – стала, перахрысцілася, авечкі гэтыя – шусь! – назад павярнулі і іх не стала. Гэта проста зданка такая была³³. У карпацкіх былічках памерлы з’яўляецца ў выглядзе белага ягняці³⁴. У сувязі са сказаным цікавая рытуальная практыка ахвяравання белых баранаў тагасветным істотам, выкарыстання белай авечай шэрсці ў пахавальных рытуалах. Так, украінцы на Карпатах у труну пад галаву памерламу клалі белую шэрсць, “каб яго душа была такая белая, чыстая, як шэрсць”. У сербаў і македонцаў ахвяра белай аўцы ці барана – важны элемент памінальна-пахавальнага комплексу. Балгары, ахвяруючы белага барана, задабрываюць архангела Міхаіла³⁵. У казкавай і няказкавай прозе беларусаў белыя лебедзі і гусі выяўляюцца як дзіўныя птушкі, звязаныя з іншасветам. Да прыкладу, апавядаюць пра камень каля в. Адамаўка Полацкага раёна, што вечарам з таго каменя выходзіць мядзведзь, каля каменя ляталі белыя лебедзі, гусі. Будзеш іці вечарам позна, а тут гусь з вады³⁶. Дарэчы, у галашэннях памерлага пяшчотна называюць белым лебедзем ці сокалам, да прыкладу: *Ох, мой ты саколк белы, // А чаго ж ты рассердзіўся на мяне?*³⁷

У беларускіх народных тлумачэннях сноў белая афарбоўка жывёл можа арнаментавачь іх негатыўнай экспрэсіяй. У такіх выпадках

³² Там жа, с. 113.

³³ Там жа, с. 113–114.

³⁴ О. В. Белова, С. П. Бушкевич, *Овца...*, с. 503.

³⁵ Там жа, с. 503.

³⁶ *Полацкі этнаграфічны зборнік*, ч. 1, с. 244.

³⁷ *Пахаванні. Памінкі. Галашэнні*, уклад. У. А. Васілевіча, Т. Б. Варфаламеевай, Мінск 1986, с. 334.

трактоўка сімвалікі жывёл, маркіраваных белым колерам, працягвае традыцыю іх суаднесенасці са смерцю, хваробай. Так, бачыць белых свіней ці свінню з парасятамі ў сне – да нябожчыка, *будуць яго везці; Белая свіння – смерць; Калі сасніш, што на чорным кані едзеш – к смерці. На белым – к хваробе*³⁸; *Есьлі сеў на беллага каня – то смерць, еслі ты будзеш адзета ў белае – то смерць*³⁹; *Калі сніцца красны кинь, то гаворят, шо к пажару. Як прысніцца бела лошадь, то к смерці. А як чорна, то к балезні* [ПА⁴⁰; Верхнія Жары Брагінскага р-на]. “А калі бачыць у сне карову ці каня?” – *Карова ці бык – то кармільцы, а калі лошадь белай масці – гэта на смерць, а калі краснай масці – на бяду* [Вялікая Турна Камянецкага р-на]. Апошнія два тлумачэнні цікавыя аднолькавай негатыўнай трактоўкай вобраза кабылы (ці каня) як белай, так і чырвонай і чорнай масці.

Свойскія жывёлы (вол, карова, певень, казёл, авечка, кот, конь) белай афарбоўкі надзяляліся магічнымі ўласцівасцямі. У поўнай меры іх магічная сіла рэалізоўвалася ў дзеяннях так званай станоўчай, белай, магіі. Так, на Віцебшчыне лічылі, што крывёю беллага пеўня можна палегчыць роды, калі ёю намазаць жывот парадзіхі. Ад коклюшу націралі пяты лоем беллага казла⁴¹. Белыя жывёлы выкарыстоўваліся ў рытуале абворвання з яго спыняльнай і абарончай функцыямі. Да прыкладу, падчас халернай пошасці стараліся знайсці валоў белай масці, на якіх яшчэ не пачыналі араць; такіх валоў запрагалі ў саху і абворвалі імі вакол вёскі. Сяляне верылі, што пасля гэтага пошасць спыніцца. У такіх кантэкстах адзіны сімвалічны рад утвараюць прыкметы “белы”, “першы”, “новы”. Лічылі, што калі вандроўнік паедзе на белым кані, то далейшая дарога будзе ўдалая⁴².

Цікава, што хоць чарвякі, аднесенныя народнай свядомасцю да класа “гадаў”, хтанічных істот, звычайна ацэньваюцца негатыўна, у выпадку, калі маркіруюцца белым колерам, могуць увасабляць шчасце, удачу чалавека, як у наступным наратыве: *Вот мая мама раскажывала. Яна яшчэ маладая была і бегла па дароге. Бегла па дароге, а па дароге чарвячкі, вот такія беленькія, адзін за адзін, плячэнкай перад ей. Як рака, чарвячок адзін за адзін... Прыйшла і сваёй маме гаворыць: “Мама, так і так, што гэта такое?” – “Эх ты, дачушка,*

³⁸ *Зямная дарога ў вырай...*, с. 429, 425.

³⁹ *Полацкі этнаграфічны зборнік*, ч. 1, с. 158.

⁴⁰ ПА – Палескі архіў Інстытута славяназнаўства РАН.

⁴¹ *Зямная дарога ў вырай...*, с. 192.

⁴² *Зямля стаіць пасярод свету...*, с. 411, 506.

табе шчасце было, нада было разаслаць фартучок імі платок, і сказаць: “Дзевіна мая, дзевініца, родная сястрыца, калі на дабро, палзі ка мне на фартучок, а на плахое – палзі вон. Ты б з іх пасушыла і ўсё врэмя шчаслівая была”... Гэта такой талісман для дабра⁴³.

У замовах ад хвароб свойскай жывёлы, ад хвароб вачэй і ў некаторых іншых магічных тэкстах белы колер адносна зааморфных персанажаў можа выконваць класіфікуючую функцыю і мець сімвалічнае значэнне. Так, менавіта “белыя псы” (“белыя звярыны”) надзяляюцца прэрагатывай канчаткова выдаліць хваробу з цела чалавека (*Ляжыць шлях, на тым шляху ляжаць тры звярыны: адзін чорны, другі серы, трэці белы. Чорны едзе рэзаць, серы ідзе кроў піць, белы ідзе бяльмо зганяць*⁴⁴) ці з цела жывёлы (*Святы Хрол, і святы Ягорый, і святы Лаўрый, высылайця сваіх псоў ік етаму каню ўгрызаваць усё непадобнае: рыжы – рыжая(ае), а гнеды – гнедае, а вараны – вараное, а мышасты – мышастае, а серы – серае, а сівы – сівое; а ты, белы, выгрызуй з галавы на грыву, а з грывы на хвост, а з хвоста пад сіні капыты, на векі вяком*⁴⁵). Паводле логікі палескай замовы ад хваробаў вачэй, менавіта белы (‘светлы’) хорт дае “прасвету ў вочкі”.

У замоўных кантэкстах белы часта ўваходзіць у колеравы рад, элементамі якога, паводле прынцыпу “нанізвання”, маркіруюцца зааморфныя персанажы, якія павінны замест хворага чалавека стаць ахвярай дэманізаванай хваробы ці вынесці яе ў іншасвет, да прыкладу: *Загаварваю раны калючыя... Будзьця ва векі вякоў на сабакі чорный, серый, красны, сядой, рыжый, белый...*⁴⁶ Белыя куры ў радзе іншых фігуруюць у замовах ад “крыксаў”: *...Куры жоўтыя, куры чорныя, куры белья, а не кадун вас нарадзіў на рабу Божую Адарку...*⁴⁷; *Куры-курыцы, мае сястрыцы, вазьміце ў майго (імя) начніцы. Прашу вас, белых, чорных, чубатых, лазматых: хлеб-соль прыймайце, здароўе і сон майму сыну (або проста імя) давайце*⁴⁸. Нанізваннем колераў, як слухна адзначаў Л. Радэнкавіч, дасягаецца нейкая ўпарадкаванасць і канчатковасць, якія ўласцівыя ўвогуле культуры і якія проціпастаўляюць яе

⁴³ *Полацкі этнаграфічны зборнік*, ч. 1, с. 81.

⁴⁴ *Замовы*, уклад. У. А. Васілевіч, Л. М. Салавей, с. 405.

⁴⁵ *Замовы*, уклад. Г. А. Барташэвіч, Мінск 2000, с. 91.

⁴⁶ Л. Раденкович, *Символика цвета в славянских заговорах*, (в:) *Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древнейшей славянской духовной культуры: Источники и методы*. Сб. науч. ст., Москва 1989, с. 146.

⁴⁷ *Народная медицина: ритуальна-магічная практыка* уклад. Т. В. Валодзіна, Мінск 2007, с. 96.

⁴⁸ *Замовы*, уклад. У. А. Васілевіч, Л. М. Салавей, с. 55.

прыродзе. Пры дапамозе гэтага прыёму хвароба ці якая-небудзь іншая нячыстая сіла ўсведамляецца як элемент таго свету, што раўназначнае ўяўленню пра яе пераадоленне. Такая асаблівасць відавочная ў шырока вядомай замове ад ліхаманкі, у якой пералічваюць (а значыць, раскрываюць) імёны дэманічных істот і тым самым іх перамагаюць (г.зн. яны губляюць сілу супраціўляцца таму, хто іх выганяе)⁴⁹. Універсальная камбінацыя белага, чырвонага (рудога, рыжага) і чорнага колераў адносна замоў і некаторых іншых тэкстаў разумеецца як касмалагічная схема пераходу. Праз зварот да гэтай колеравай камбінацыі ўсталёўваюцца ўсеахопныя сувязі паміж рознымі элементамі светабудовы, узнаўляюцца страчаныя знешнія і ўнутраная ўпарадкаванасць і раўнавага ў сістэме⁵⁰. Прыкладам сказанаму можа быць функцыянаванне зааморфных персанажаў, маркіраваных пэўнымі колерамі, у палескіх замовах ад хваробы вачэй: *Ехай святы Юрэй // На сивум кане, // За йм ехало тры арлы: // Адзин красны, // Другий белый, // Трэций чорный. // Сонцэ ў гору, // Бельмо да дому; Йхай Юрый на Божому сэвому кони, а за ным бигло тры хурты. Едын хорт биль, другий хорт рудый, трэтий хорт чорный. Биль хорт – слёзы хлёбаты, а чорный и рудый (имярэк) бэльмо согнаты*⁵¹. Белы колер, паводле заўвагі Л. Радэнкавіча, у такіх кантэкстах адпавядае выздараўленню ці вяртанню да былога парадку⁵².

У вусна-паэтычных тэкстах, як і ў прыведзеных вышэй міфалагічных наратывах, белым колерам могуць маркіравацца пэўныя часткі пазітыўна асэнсаваных і/ці сакральна вызначаных зааморфных персанажаў, да прыкладу, капыты незвычайнага каня, выяўленага праз касмаграфічны код: *...Вараное стада да й патанула. // – Ой, не жаль жа мне вараного стада, // Да як жаль жа мне сійца-варанца, // Сійца-варанца, белага капытца, // Што й капытам луг прабягае, // А хвосцічанькам зямлю замятае, // А грыванькаю ўсё поле ўкрывае, // А ўшыцамі ўсе слухі слышыць...*⁵³ У іншай калядна-шчадроўскай песні на шлюбную тэматыку “курка” з белымі крыламі, у адрозненне ад іншых, характарызуецца як лятучая: *Ляцеў каршунішча, // Каляда! //*

⁴⁹ Л. Раденкович, *Символика...*, с. 123.

⁵⁰ Там жа.

⁵¹ *Полесские заговоры (в записях 1970–1990 гг.)*, сост. Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова, Москва 2003, с. 242, 244.

⁵² Л. Раденкович, *Символика...*, с. 123.

⁵³ *Зімовыя песні...*, с. 227.

*Цераз папялішча, // Відзеў курак стаду. // А ён жа лятаіць, // Курак выбіраець. // – А каб жа я ведаў, // Якая мне будзіць. // Што белае скрылле – // Лятучая курка, // Што жоўтыя ножкі – // Нясушчая курка, // А што ў чубочку – // Тая каршуночку*⁵⁴. У купальскай баладзе “воўк перамагае ў шлюбным спаборніцтве” адзін з прэтэндэнтаў на права рукі каралёвай дачкі – “шэры ваўчышча, белы хвасцішча”; менавіта ён пераплывае мора, ссякае явар і бярэ за жонку “каралеўначку”. Персанаж аднаго з пастаянных архаічных матываў беларускіх замоў – змяя, якая ляжыць на чорным руне, можа характарызавацца як белавакая: *На чыстым полі яблань, пад той ябланю з чорнага барана руна гняздо; а ў том гнязде змяя... белавакая...*⁵⁵

Многія міфалагічныя персанажы могуць атрыбутавацца як чорныя з белым; украпанні – белыя на чорным – служылі неабходнай прыкметай жывёлы, якая выкарыстоўвалася ў чорнай магіі. Бытавалі аповеды пра чорнага ката з белымі вусамі і белаі палоскай на верхняй сквіцы, на пераносі якога ёсць асобая костачка. Варта толькі ўзяць такую костачку ў зубы – і чалавек робіцца нябачны, у той час як добра відаць усе рэчы, якія ён перасоўвае⁵⁶. У замовах згадваюцца *чарвяк белы, чорнагаловы, над усімі чарвякамі большы ці чарвяк белый, рудая галава*⁵⁷. Узгадаем таксама фразеалагічны вобраз чорнай кабылы з белаі грывай, які ўваходзіць у шэраг формул немагчымасці: да канца свету можна даехаць хіба толькі на такой кабыле. Семантыка дыяды “белы/чорны” ўводзіць зааморфны персанаж, пазначаны адпаведнымі колерамі, у рад рабых і стракатых істот, пейаратыўная семантыка якіх сцвярджалася многімі даследчыкамі. “Не выключэнне і фразеалагічны вобраз рабой кабылы – *рабой кабыле сон расказваць* ‘хлусціць’; *Добраму малайцу і стракатая кабыла міла* ‘насмешка над тым, хто не пераборлівы ў прадметах’”⁵⁸. Параўнаем таксама парэміі: *купіў рабую свінню* ‘моцна напіўся’⁵⁹, *свіння ты рабая* ‘абраза несумленнаму чалавеку’ [Брэст]. У дэманалагічных аповедах русалка можа

⁵⁴ Там жа, с. 476.

⁵⁵ *Замоў*, уклад. Г. А. Барташэвіч, с. 117.

⁵⁶ *Зямная дарога ў вырай...*, с. 112.

⁵⁷ *Замоў*, уклад. У. А. Васілевіч, Л. М. Салавей, с. 386.

⁵⁸ Т. Валодзіна, *Жывёльны свет і ўстойлівыя выразы, (у:) Беларускі фальклор. Жанры, віды, паэтыка. У 6 кн., кн. 6: Малыя жанры. Дзіцячы фальклор*, Мінск 2004, с. 80.

⁵⁹ Там жа, с. 84.

параўноўвацца з рабым (чырвоным з белым) цялёнкам: *Русалку сама відзела. Пашлі ў шчавель. А яна ляжыць у рожы. Рабая, як цялёнак, красна-белая...*⁶⁰

Белая з чорным афарбоўка апярэння птушак магла матываваць іх далучанасць да персанажаў ніжэйшай міфалогіі, якім прыпісваецца функцыя псавання малака. Белы колер апярэння пры гэтым асацыяваўся з малаком. Так, белая з чорным афарбоўка апярэння сарокі набывае сімваліку малака і крыві ў павер'і пра тое, што гэтая птушка, пралятаючы пад каровай (спіной да вымені), выклікае з'яўленне ў каровы малака з крывёю; на Гомельшчыне, каб кроў знікла, сароку вешаюць над каровай так, каб яе белая ніжняя частка была павернутая да каровы⁶¹. На Гродзеншчыне функцыя псавання малака прыпісвалася ластаўцы, пазначанай тымі ж колерамі, што і сарока: *Раньшэ ўсё гаварылі, што прышла карова і малако з адной сіські краснае, з кроўю, гэта значыць ластаўка падляцела пад вымя і паўрадзіла. Нада малако працадзіць іменна на гэту крапіву, катора была пасвенчана на Дзевятнік*⁶². Дарэчы, загадкі ў вобразах абедзвюх названых птушак вылучаюць бела-чорную афарбоўку: *Спераду шылцьцы, ззаду вільцьцы, наверху чорнае сукно, падыхаюць белае палатно. – Ластаўка; Белы бок і чорны бок па-нямецку кверху скок!*⁶³

Сферай перакрывавання сімвалікі белага, чорнага і чырвонага колераў адносна зааморфных персанажаў з'яўляюцца некаторыя зааганічныя легенды. Так, названая колеравая трыяда актуалізуецца ў варыянтах легенды пра паходжанне буслоў ад людзей: белы, чырвоны, чорны – колеры афарбоўкі птушкі – адпавядаюць колерам традыцыйнай беларускай вопраткі (у прыватнасці Калінкавіцкага, Лельчыцкага, Брэсцкага, Ганцавіцкага і некаторых іншых раёнаў). *...І абярнуў Бог тых людзей у буськоў. Ходзяць з тае пары па балоце босыя, з чырвонымі нагамі, у белых сарочках і чорных світках буські*⁶⁴. У цэнтральнай частцы беларускага Палесся ў 1906 годзе А. Сержпудоўскі зафіксаваў варыянт легенды пра ператварэнне чалавека ў бусла, дзе таксама прадстаўлена згаданая колеравая трыяда: Бог перадаў чала-

⁶⁰ Полацкі этнаграфічны зборнік, ч. 1, с. 80.

⁶¹ А. В. Гура, *Перо*, (в:) *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*: в 5 т., Москва 2009, т. 4: П (Переправа через воду) – С (Сито), с. 18.

⁶² *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў*. У 6 т. Мінск 2006, т. 3: *Гродзенскае Панямонне*. У 2 кн., кн. 1, с. 144.

⁶³ *Загадкі*, с. 139, 140.

⁶⁴ *Легенды і паданні*, склад. М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі, Мінск 2005, с. 56.

веку ў завязаным горшчычку семя шкодных жывёл, пустазелля, атрут-нага зелля і загадаў кінуць у мора; непаслухмяны чалавек быў ператвораны ў бацяна; з яго вопраткі засталася толькі чорная “світа” і белая сарочка; абутак знасіўся, і ён ходзіць басанож з чырвонымі нагамі⁶⁵.

Калі белы (светлы) і чорны (цёмны) колеры размяжоўваюць два полюсы звышнатуральнага, белы з’яўляецца колеравай складаючай партрэтаў станоўча ацэненых прадстаўнікоў не-чалавечага, “горняга” свету, якія надзяляюцца арнітаморфнай іпастасцю. Так, паводле аднаго з наратываў, над пажарышчам з’яўляюцца невядомыя птушкі – белыя і чорныя. Гэта – душы продкаў, якія прыляцелі дапамагчы жывым суродзічам. Хто птушак пералічыць, той даведаецца пра колькасць сваіх продкаў, прычым белыя птушкі пакажуць продкаў-праведнікаў, а чорныя – продкаў-пьякельнікаў⁶⁶. На аналагічнай пазітыўнай ацэнцы белага колеру (‘чыстага’) і негатыўнай – чорнага (‘нячыстага’) засноўваюцца этыялагічныя легенды тыпу *Бусел то быў калісьці чалавек і называўся Войтак, але як Бог па свеце хадзіў, то ён улез пад мост і хацеў пастрашыць Бога, но і Бог за тое загневаўся на яго, так перакінуў яго ў бусла і кажа: “Каб ты да канца свету жабамі жыў!” І на знак таго, што ён быў чалавек, то палова белага, а за тое, што саграшыў, палова чорнага*⁶⁷. Ізаморфнасць адносінаў у парах “белы/чорны” і “чысты/грахоўны” характэрная наступнаму вераванню: *Душа сядзіць у галаве чалавека, а па смерці ляціць да Бога белым голубам або агоньчыкам, бы нача свечачка, а ў пекла – чорным крумкачом*⁶⁸. Птушкі сямейства воранаў, якія маюць чорную афарбоўку, паводле слухнага меркавання А. Гуры, проціпастаўляюцца белым птушкам як злосныя, драпежныя і нячыстыя добрым, пяшчотным і святым, асабліва голубу⁶⁹. Адпаведна на Вадохрышча выпускалі менавіта белых галубоў: *Я ходила на Крышчэнне з дедушкой у цэрковь. Ходили усей церковью на Муховец, делали большой прорубь, батюшка освящал эту воду. Перед этим брали много белых голубей, эти голуби выпускали* [Якаўчыцы Жабінкаўскага р-на]. На апазіцыі белага (‘прыгожага’) і чорнага (‘непрыгожага’) апырэння будуецца камізм казак

⁶⁵ “Народная Библия”: Восточнославянские этимологические легенды, сост. О. В. Беловой, Москва 2004, с. 436.

⁶⁶ *Зямля стаіць пасярод свету...*, с. 498.

⁶⁷ Там жа, с. 111.

⁶⁸ *Жыцця адвечны лад: Беларускія народныя прыкметы і павер’і*. У 3 кн., уклад. У. Васілевіча, Мінск 1998, кн. 2, с. 307.

⁶⁹ А. В. Гура, *Перо...*, с. 18.

пра варону, якая змяняе сваё пер'е на белае і беспаспяхова намагаецца змяшацца з галубамі (СУС – 244*), а таксама некаторых фразеалагічных выказаў (да прыкладу, *белая варона*)⁷⁰. Праціпастаўлена сць нячыстага і святога (чыстага), дэманічнага і чалавечага, грэшнага і бязгрэшнага, прыгожага і непрыгожага адбываецца, такім чынам, праз рэалізацыю апазіцыі “белая птушка/чорная птушка”.

У песенных тэкстах птушкі белай афарбоўкі могуць вылучацца з шэрагу іншых істот і складаць эстэтычна-вобразную дамінанту твора. Паводле вясянкі, белыя птушкі знаходзяцца ў выраі: – *Ой ты, жаваронку, ранняя птушка, // Чаго так рана з выраю вылецеў? // – Мяне пташкі белы з выраю ганілі...*⁷¹ У калядцы хлопцу спяваецца пра дзіўнага белага птаха, якога герой бачыць у акно і які выконвае функцыю сувязнога паміж двума прадстаўнікамі розных саслоўяў (і этнасаў): *Да забачыў ён // Дзіўнага птаха, // Беллага лебедзя. // – Ой, лынь, прылынь, // Да дзіўны пташа, // Белы лебедзь, // К майму да акошачку. // Напішу табе, // Накажу табе, // На белым перцы, // На правым крыльцы, // Да цара Турка // Да турэцкага, // Да чы мусіць ён // У полю стаці, // Чы за мяне // Дочку аддаці...*⁷²

Хоць у шматлікіх лірычных песнях “белы” выступае пастаянным эпітэтам пэўных вобразаў, ён, як вынікае са сказанага, не пазбаўлены ацэначнага (часцей пазітыўнага) значэння. У сувязі з гэтым характэрная вобразна-паэтычная асацыяцыя птушкі, маркіраванай белым колерам, з прыгожым чалавекам. Да прыкладу: *Селязьень плаваіць, // Утак выбіраіць. // Выбраў сабе // Белашыечку, белакрылачку... // Іванка ездзіць, // Дзевачак выбіраіць. // Выбраў сабе жонку, // Высоку, белу й румяну, // Марысю пані*⁷³; *Ах ляцелі гусі, // Усе гусі белакрылы. // А як Генавы кумы, // Усе кумы чорнабрывы*⁷⁴. У іншай песні, што вызначаецца дасканалай эстэтыкай, значную функцыянальную і эмацыяна-выяўленчую ролю адыгрывае ёмісты вобраз лебедзей *беленькіх*, якія ўвасабляюць клапатлівых братоў *родненькіх* маладой замужніцы, што гаруе ў мужавай сям'і: *Послал мяня свёкор // Да в бор жіто жать, // Заказал мне свёкор // Да сто коп нажатъ, // Сорок коров*

⁷⁰ Там жа.

⁷¹ *Веснавыя песні*, склад. Г. А. Барташэвіч, Л. М. Салавей, В. І. Ялатаў, Мінск 1979, с. 156.

⁷² *Зімовыя песні*, с. 342.

⁷³ Там жа, с. 69.

⁷⁴ *Радзіны. Абрад. Песні*, уклад. Г. А. Пятроўскай, апіс. абрадаў Т. І. Кухаронак, Мінск 1998, с. 336.

подоіть, // Тріццать вепров накорміть, // Дзежу хлеба замесіть. // Я, молада, спознілася, // До дціяті забылася. // Прілетелі два лебеді, // І ободва беленькіе, // Браткі мое родненькія, // Взялі оні дціё моё. // Одін кажэ: “Понесем мы, // Гэто ж нашей сестрыцы, // Что на чужой стараніцы. // Кажды её наб’еца, // Ее слёзок нап’еца” [Харомск Столінскага р-на]. Праз актуалізацыю вобраза “белай лебедзі” паэтычна выказваюцца цёплыя, душэўныя адносіны нявесты да маці ў вясельнай песні з адмоўным паралелізмам: *На крутым чырвоным беражочку // Ды на белым каменні // Не бела лебедзь клікала, // А маці аб дочцы плакала*⁷⁵.

У выяўленчым радзе вясельных песень часта сустракаецца карцінная вобразная рэалія, узнікшая на падставе абрадавай ідэалізацыі, – красаванне годнага, удалага жаніха на белым кані: *Ой у полі курно-дымно, // Да нічога не відно, // Толькі відно белы конечок, // А наш Ніколай, як соколічок* [Лышчыцы Брэскага р-на]. (Параўнаем тлумачэнне сну: *Белы конь – жаніх* [ПА; Велута Лунінецкага р-на]). Пазітыўнай канатацыяй вызначаецца песенны вобраз белага гарнастая (ці яго футры), актуалізацыя якога спрыяе стварэнню карціны незвычайнай мастацкай рэальнасці і ўзмацненню мастацка-эстэтычнай выразнасці твора. Так, у адной з песень высокім творчым уяўленнем перадаецца сцэна заканчэння радзінна-хрэсьбіннай чыннасці, калі выпіўшы кум кладзецца спаць *на лісах, на саболях, на белых гарнастаях*⁷⁶. У калядных песнях для стварэння неабходнай вобразнай фактуры ўмела выкарыстоўваюцца міфалагема Сусветнага дрэва і звязаны з ёю вобраз белага гарнастая. Гэтая міфалагізаваная жывёла маркіруе сярэдняю частку Сусветнага дрэва і асацыюецца з багаццем: *У пана Фокі да тры ўцехі, // Дай яму, бог, усяго добрага яго двару. // Першая ўцеха – ярыя пчолы, // Другая ўцеха – белы гарнастай, // Трэцяя ўцеха – чорны саболе. // Ярыя пчолы – Богу на свечы, // Белы гарнастай – жане на шубе, // Чорны саболе рые, капае, // Рые, капае, грошы шукае*⁷⁷.

“Палітызаваная” колеравая сімволіка жывёл можа абыгрывацца ў традыцыйных наратывах, дзе *белы* (з *чорным*) абазначае “чужы”, “варожы”, “нямецкі”, а *чырвоны* – “наш”, “савецкі”, “рускі”. Так, прадказанні зыходу Вялікай Айчыннай вайны на аснове выніку падымку паміж белым і чырвоным пеўнямі прыпісваюцца відушчым

⁷⁵ *Палескае вясельле*, уклад. і рэд. В. А. Захаравай, Мінск 1984, с. 196.

⁷⁶ *Радзіны...*, с. 339.

⁷⁷ *Зімовыя песні*, с. 225–226.

людзям. Вынік вайны можа бачыць чалавек у сне, прычым паядынак паміж чорнай ці чорнай з белым (“немцы”) і чырвонай (“нашы”) жывёламі (каровамі) адбываецца на беразе памежнай ракі Буг: *Пэрэд вуйною чулувик спыць. [Бачыць у сне]. Зийшлись два куровы, сталы бытыся. Чорна з бильым, рабая, друга – чэрвона. Куровы сталы буротыся. И чорна чэрвону пугнала тую корову. А после чэрвона пугнала чорну за Буг. Чорна – то нимэць, чэрвона – то наша*⁷⁸. У сувязі са сказаным характэрныя заснаваныя на сімволіцы Апакаліпсісу (з’яўленне чатырох верхнікаў) народныя легенды з матывам паядынку белага і чырвонага коней: *Красные лошади это как бы за советскую власть, а белые – иностранные...*⁷⁹

Нашыя назіранні дазваляюць зрабіць выснову пра тое, што ў традыцыйнай карціне свету беларусаў белы колер функцыянуе як важны сродак міфалагізацыі і сімвалізацыі свойскіх жывёл, дзікіх звяроў, птушак, насякомых, чарвякоў. Прыкмета “белы” адносна зааморфных персанажаў з’яўляецца важным звяном у сімвалічным ланцугу фальклорных тэкстаў, функцыянуе як вызначальны сродак для раскрыцця жывёльнага вобраза. Жывёлы, маркіраваныя белым колерам, увасабляюць сувязі са звышнатуральным, з замагільным светам, карэлююць адначасова са смерцю, пахавальным культам і культам плоднасці, асацыююцца з вільгацю, багаццем; нярэдка такія жывёлы атрымліваюць пазітыўную трактоўку адносна рэлігійных догматаў ці маральнага аспекту чалавечага жыцця. Адсюль важная роля жывёл белай афарбоўкі і звязаных з імі міфалагічных персанажаў, што абазначаюць пэўныя каляндарныя святы і карэлююць з уяўленнямі пра змену сезонаў (як Юр’я, Каляда), у каляндарных абрадах, варожбах, вераваннях, забаронах, прыкметах, тлумачэннях сноў і інш. Зааморфныя персанажы, маркіраваныя белым колерам, складаюць эстэтычна-вобразную дамінанту песенных твораў і могуць выкарыстоўвацца для стварэння карціны незвычайнай мастацкай рэальнасці. Нават калі “белы” выступае пастаянным эпітэтам пэўных песенных вобразаў, ён не губляе свайго ацэннага значэння.

⁷⁸ “Народная Библия”..., с. 410.

⁷⁹ Там жа.

S T R E S Z C Z E N I E

Autorka artykułu omawia funkcje koloru białego jako podstawowego i najbardziej produktywnego sposobu mitologizowania i symbolizowania zwierząt w białoruskim folklorze. Wykorzystując metodę funkcjonalno-semantyczną i historyczno-genetyczną określa znaczenie symboliczne i funkcjonalność zwierząt o białym kolorze, które są uznawane za bohaterów ludowej demonologii i jednocześnie symbolizują rytualną czystość i bezgrzeszność. Obdarzono je nadprzyrodzonymi umiejętnościami, wykorzystywano w praktykach magicznych i medycynie ludowej. Białe zwierzęta tworzą rodzaj „mitologicznej kategorii”, której przedstawiciele są postrzegani przez swoich krewnych jako władcy. Zoomorficzni bohaterowie o białym kolorze wchodzi w skład mitologiczno-poetyckiej semantyki słów pieśni i piosenek, a także pełnią w nich funkcjonalną i emocjonalną rolę.

Słowa kluczowe: folklor białoruski, funkcjonalność koloru białego, metoda funkcjonalno-semantyczna i historyczno-genetyczna, demonologia ludowa, bohaterowie mitologiczni, obrzędy i wierzenia

S U M M A R Y

Functions of white color as an essential and most productive means of mythologization and symbolization of animals based on examples from Belarusian folklore are discussed. With the help of functional-semantic and historical-genetic methods, symbolic semantics and functionality of animals marked with white colour are determined. White animals are recognized as characters of folk demonology, and at the same time they symbolize ritual purity. They were given supernatural abilities, were used in magical and folk-medical practice. They create special “mythological class” representatives of which were perceived as kings among their relatives. Zoomorphic characters of white colour belong to the images drawn in mythological-poetic semantics of the lyrics and perform important functional and emotional role in songs.

Key words: Belarusian folklore, functionality of white colour, functional-semantic and historical-genetic methods, national demonology, mythological characters, symbols, customs, beliefs